

А. В. Федорович

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК САМОСТІЙНОСТІ ТА ТВОРЧОСТІ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті акцентовано увагу на тісному взаємозв'язку між самостійністю та творчістю у навчальній діяльності студента; з'ясовано важливість послідовності залучення до самостійної діяльності та дотримання її етапів (впізнання, відтворення, застосування, творення); підкреслено значення творчої самостійності (як якості особистості студента) у досягненні високого рівня навчання та виокремлено умови її розвитку.

Зауважено, що творча самостійність студента є характеристикою як його особистості так і навчальної діяльності, оскільки визначається можливостями внесення новизни у навчання, усвідомленням власної здатності аналізувати, мислити, перетворювати знання та по новому використовувати їх на практиці, досліджуючи, прогнозуючи, шукаючи розв'язки. Це спричинює задоволеність здобутками та мотивує до подальших дій.

Доведено, що творчість там, де можна бути активним, ініціативним, діяти самостійно, продукувати нове. Студент повинен усвідомлено і самостійно вчитися, могли щось вирішувати, розв'язувати нетипові фахові проблеми, у цілому мати право вибору. Перспективною є думка про визнання його провідним суб'єктом, який інтегрує й організовує власну індивідуальну освітню траєкторію. При цьому оптимальні взаємини співпраці зберігають за викладачем «функцію управління» з одного боку, а з іншого – дають змогу студентові діяти самостійно, обираючи вектори, шляхи та послідовність самовдосконалення.

З'ясовано, що можливості розвитку творчої самостійності студента у закладі вищої освіти зростають за таких умов: забезпечення інтересу до навчання через цікаву подачу матеріалу викладачем та організацію навчальної (аудиторної та позааудиторної) роботи; застосування активних пошукових форм, методів та засобів навчання; використання навчальних завдань різного типу та рівня складності; залучення до самостійної роботи; дотримання принципів педагогіки співпраці; самостійне проектування власного шляху навчання тощо.

Ключові слова: студент закладу вищої освіти, навчання, самостійність, творчість, творча самостійність, рівні самостійної діяльності, самостійна робота, педагогіка співпраці.

Постановка проблеми. Сучасне вдосконалення вищої освіти спрямоване на покращення якості навчання студентів та забезпечення можливостей для розвитку їхньої професійної зрілості та компетентності. Підготовка майбутніх фахівців у закладах вищої освіти реалізовується через теоретичну та практичну навчальну діяльність, що скерована на самоактивність, самоорганізацію, саморозвиток особистості. Важливим показником становлення спеціаліста під час навчання є вміння самостійно засвоювати знання та творчо застосовувати вміння та навички на практиці, набуваючи таким чином необхідного професійного досвіду.

Навички критичного мислення, незалежного аналізу постійно змінних потоків інформації є важливими для будь якого фахівця. Тому під час навчання у ЗВО студент повинен не лише опанувати навчальний матеріал освітніх дисциплін, а й навчитися самостійно мислити, аналізувати різні ситуації, розв'язувати нестандартні

завдання, робити висновки, приймати відповідальні рішення. Перетворюючи знання, розкриваючи власні можливості та здібності, розширюючи досвід, він у такий спосіб матиме змогу змінити («творити») себе, набуде рішучості, впевненості, незалежності, професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з необхідних передумов успішності навчання науковці (В. Атанасова [1], І. Біленька, О. Вишневський [3], А. Кузьмінський, О. Корольок [5], Н. Мачинська, І. Нагрибельна [6], Т. Равчина [8], О. Чайка [9], [10] та інші) визначають самостійність, вказуючи на важливість особистісної активності студента в освітньому процесі. Зокрема, І. Нагрибельна показниками самостійності у навчальній діяльності називає такі вміння: самостійно здобувати знання з різних джерел, зачувати, досліджувати, нагромаджуючи досвід; використовувати набуті знання, уміння й навички для подальшої самоосвіти; застосовувати їх у практичній діяльності [6, с. 45].

Природно, що самостійність проявляється через діяльність. Тому її зміст у навчанні розглядається вченими-педагогами у таких напрямках: як якість характеру особистості студента; як особливості його діяльності, зокрема самоорганізація власного навчання на різних рівнях; як воляова властивість того, хто вчиться та ін. [1], [8], [9].

Окрім цього, навчання здійснюється через досягнення таких рівнів самостійності: відтворювального (самостійні дії за зразком передбачають ідентифікацію об'єктів і явищ, розпізнавання, порівняння, співставлення тощо); репродуктивного (відбувається сприйняття, узагальнення інформації, перенесення на розв'язання складніших завдань); продуктивного (самостійно застосовуються наявні знання, уміння і навички за межами відомих зразків); творчого (використовується досвід у нових ситуаціях та умовах, задіюється творче мислення, ведуться пошуки нових способів виконання завдань) [3].

Тобто у закладі вищої освіти студент поступово та поетапно вчиться самостійно організовувати власну діяльність (передовсім навчальну), рухаючись від найпростішого до творчого рівня (шукуючи оригінальні рішення, вдаючись до нестандартних шляхів та засобів та ін.). Адже творчість стосується не лише талановитих чи обдарованих, а є важливою характеристикою людських дій, «способом взаємобуття» суспільства [7, с. 4].

Отже, науковці виокремлюють поняття «самостійність» і «творча самостійність» студентів у навчальній діяльності. При цьому розуміють, що самостійність можлива без творчих проявів, а от творчість – це завжди самостійність [10].

Мета статті – теоретично обґрунтувати суміжність понять творчість та самостійність у навчальній діяльності та визначити можливості розвитку творчої самостійності студентів у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічній науці самостійна і творча навчальна діяльність розглядаються у тісній взаємодії. Вони передбачають і самостійність, і творчість, як якості особистості, характеризуючись з однієї сторони – змістом знань, умінь, навичок, якими вона оволодіває, а з іншої – ставленням до самого процесу діяльності та її кінцевого результату. У цьому контексті самостійну діяльність студента можна вважати специфічним видом навчальної праці у закладі вищої освіти (під час аудиторних та позааудиторних занять), яку він здійснює, щоб опанувати освітню програму фахової підготовки. Йдеться про зусилля та дії, які прикладаються, а також про виконання різної за складністю навчальної роботи.

Спершу студент засвоює теорію, в основному через відтворювальні, репродуктивні засоби. Послідовно переходить до тренувального прак-

тичного етапу, вчиться застосовувати методи аналізу, аналогії, пошукові способи (частково-пошукові, конструктивні, варіативні), формулювати та бачити проблему і т.п. Так набуває професійних вмінь, навичок та здатностей вирішувати відомі завдання. Згодом студент переходить до рівня конструктивності та творчості, коли усвідомлено і самостійно вчиться розв'язувати нетипові фахові проблеми. Зокрема, тут важливим є самостійне виконання проектів, творчих, курсових робіт, розуміння потреби в самоосвіті, самостійному пошуку найкращого варіанту вирішення проблеми.

Таким чином, завдяки залученню до різних форм і способів навчання у закладі вищої освіти студент має можливості для проявів самостійності як якості особистості, та самостійності як діяльності, що виконується ним, залежно від складності навчального завдання. Як учасник освітнього процесу він набуває змістової та організаційної самостійності. Змістова – передбачає здатність ухвалювати рішення чи розв'язувати задачу без сторонньої допомоги. Як і творча діяльність (впізнавання, відтворення, застосування, творення), вона визначається певними рівнями: 1) виконавча самостійність; 2) самостійність у типових ситуаціях; 3) самостійність у нетипових ситуаціях; 4) творча самостійність. Організаційна ж самостійність студента вказує на його можливості щодо впорядкування власної діяльності задля реалізації і виконання конкретного завдання [5].

З цього приводу, О. Чайка визначає відмінності між «самостійністю» та «творчою самостійністю» студента. Самостійність окреслює прагнення здобувати знання без сторонньої допомоги, виконувати самостійну роботу за шаблоном, водночас діяти усвідомлено, ініціативно (в основному завдяки зовнішній мотивації та фронтальному управлінню викладачем), повторюючи, відтворюючи, осмислюючи, порівнюючи, пов'язуючи, запам'ятовуючи навчальну інформацію. Тоді як, творча самостійність означає здатність конструювати, моделювати, шукати нові способи виконання навчальних завдань, діяти нестандартно (завдяки внутрішній мотивації та індивідуальному підходу, диференціації завдань викладачем), самостійно оцінюючи, досліджуючи, прогножуючи, продукуючи цікаві розв'язки [10, с. 383].

Творча самостійність студентів – «це якість особистості, яка характеризується внесенням елементів новизни у свою діяльність, усвідомленням власної здатності аналізувати й створювати «новітню продукцію» та відзначається критичністю мислення, результативністю й цілим комплексом умінь, які забезпечують високий рівень навчальної діяльності» [9, с. 273].

Як відомо, основою самостійності студента є пізнавальний інтерес та активність, захопленість навчальною діяльністю під час виконання

завдання, результативність виконання якого мотивує та спонукає до подальшої роботи. Це спричинює перебудову психологічних процесів сприймання, пам'яті, мислення, уяви. Цілеспрямованість, наполегливість під час виконання навчальних завдань зумовлюють розвиток умінь і навичок творчо вчитися. Поза пізнавальною діяльністю, здібності та якості не можуть виявитися і розвинутися. Тому формування майбутнього професіонала в освітньому процесі вищої школи характеризується з позицій того, що студент робить, а також, як він це робить.

У щоденних життєвих та навчальних справах студент невпинно щось комбінує, перетворює, виявляючи власну сутність, завзятість, наполегливість, характер. Елементи творчої діяльності присутні у діях, поведінці, що є важливою умовою становлення, виховання, розкриття потенціалу, самореалізації його особистості. Творчість – не лише активність, а насамперед здатність реагувати, діяти, змінювати світ, «народжувати» нові ідеї, зміст, ідеали, реальність. Це «діяльність людини, спрямована на творення духовних і матеріальних цінностей. Діяльність, пройнята елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку» [2, с. 1234]. Її показниками є самостійність, ініціативність, творча активність.

Стає зрозумілим, що навчання має спонукати до високого рівня самостійності та сприяти залученню до творчої діяльності, бути цікавим, різноманітним, викликати бажання, ідеї, потребу діяти, комунікувати, кооперувати зусилля, досягати, завбачуючи самостійність і творчі прояви студентів. Для цього необхідним є належне керівництво з боку викладача, котрий застосовує та пропонує активні методи та дидактичні технології, «урівноважуючи» роботу в аудиторний та позааудиторний час. Саме педагог «подає» інформацію «порціями», послідовно занурюючи студента до її перетворення на певних ступенях самостійності та творчості. При цьому вагомими є участь та активність того, хто вчиться, а також освітній контроль та мотивація до самонавчання. Йдеться про застосування педагогіки партнерства та співпраці, коли викладач диференціює завдання, пропонує різні рівні їхньої складності (від репродуктивної до творчої самостійності), а студент як суб'єкт, маючи право вибору, може сам вирішувати, шукати розв'язки і відчувати задоволеність досягненнями. Закономірно, що вплив навчальної діяльності на розвиток творчої самостійності студента залежить від взаємин з викладачем. Причому цей процес двосторонній – творчу особистість виховує творча особистість.

Очевидно, що творчій діяльності можна «навчити», але не теоретично, а на практиці, через дії і набуття власних вмінь та навичок. З цієї метою, студенту слід забезпечити належні умови

освітнього простору, в яких він би вчився долати труднощі, працювати на межі можливостей, боротися із суперечностями. Іншими словами досвід творчої діяльності потрібно вдосконалювати, враховуючи такі етапи творчого процесу: свідомо діяльність – підготовка (інтуїтивний пошук нової ідеї); несвідомо діяльність – дозрівання (неусвідомлена робота над проблемою, визрівання ідеї); перехід несвідомого у свідоме – натхнення (поява ідеї, гіпотези щодо розв'язання проблеми); усвідомлена діяльність – матеріалізація ідеї, її втілення та перевірка [7].

Для активізації навчальної діяльності студентів у закладі вищої освіти застосовують інтерактивні форми та методи роботи, котрі передбачають взаємодію та діалог. Це тренінги, імітаційні ігри, майстер-класи, ярмарки ідей, творчі звіти, круглі столи, майстерні тощо, які уможливають режим бесіди, обмін думками, навчання в співпраці. Чималі можливості сьогодні відкриває віртуальний простір, в якому інформація представлена у різному вигляді (відео, текст, схеми, аудіо та ін.). Спілкування через соціальні мережі, веб-форуми та блоги розширює способи поширення та набуття професійного досвіду.

Тобто, самостійність у навчанні може проявлятися і без прямої участі викладача. Водночас, навіть його опосередкований вплив на виконання навчального завдання здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей і здібностей студентів. Мета викладача – змінити позицію студента з пасивного споживача знань на активного дослідника (перетворювача), здатного сформулювати проблему, проаналізувати шляхи її розв'язання, спрогнозувати результат і аргументувати його правильність. Спершу педагог займає активнішу позицію (пропонує, підказує, контролює дії студента). Згодом, студент стає самостійнішим, усвідомлює власну мету, прагне її реалізувати, його діяльність перетворюється на пошукову, дослідницьку, творчу. Розуміння найвищої мети, потребує «достатнього рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, відповідальності, який задовольняє процес самовдосконалення та саморозуміння» [6, с. 60].

Як вказує О. Вишневський, слід у такому випадку чітко розмежовувати функції викладача і студента, репрезентуючи їх у двох площинах: а) студент – діяльність – навчальний предмет і б) викладач – діяльність – освітній процес. Студент засвоює предмет, а педагог організовує його діяльність. Це передбачає відмову від фронтальних форм аудиторної роботи, коли працює лише викладач, і зорієнтованість на активність та самостійну творчу діяльність, коли студент, «занурившись у працю» (навчання), «забуває» про існування педагога. Партнерство можливе між дійсно рівними людьми, коли кожен робить свою справу [3].

Відтак важливо диференціювати навчальну діяльність, підбирати завдання різного рівня складності, самостійності та творчості. Розуміння права студента бути суб'єктом і діяти як суб'єкт визначає критерії вибору засобів самостійної творчої діяльності. Творчість там, де можна бути активним, ініціативним, діяти самостійно, продукувати нове. Студент повинен мати право вибору, могли щось вирішувати, шукати розв'язки і відчувати задоволеність здобутками. Перспективною є думка про визнання його провідним суб'єктом, який інтегрує й організовує власну індивідуальну освітню траєкторію. «Здатність завчасно бачити і рефлексувати свої цілі, форми і реакції комбінацій, що з них утворюються, успіх чи невдачу, – свідчить про максимальну самостійність учасників педагогічного процесу» [6, с. 49]. При цьому оптимальні взаємини співпраці зберігають за викладачем «функцію управління» з одного боку, а з іншого – дають змогу студентові діяти самостійно, обираючи вектори, шляхи та послідовність самовдосконалення.

Задля ефективного навчального процесу на засадах суб'єктно-суб'єктної взаємодії викладача та студента необхідно дотримуватися таких головних принципів побудови освітнього процесу в закладах вищої освіти: залучення кожного до навчання, безперешкодність, відкритість, вияв чуйності, повага до особистості, позитивна спрямованість, опора на демократичні принципи, гуманістичні правила, сприяння набуттю власного досвіду [8, с. 51–52]. Це своєю чергою передбачає залучення студентів до активної перетворювальної діяльності через самостійну творчу роботу, відмову від фронтальних форм аудиторної роботи, організацію індивідуального освітнього маршруту з можливістю вибору дисциплін та темпу навчання, диференціацію навчальної діяльності та ін. [3].

Отож, для формування у майбутніх фахівців самостійності та оволодіння навичками творчості необхідною є організація їхньої самостійної роботи під час підготовки в закладі вищої освіти. Загальновідомо, що її ефективність впливає на успішність навчання, уміння орієнтуватися в потоці наукової інформації, усвідомлення психологічної настанови на потребу постійного оновлення та збагачення власних знань, формування навичок самоорганізації і самодисципліни. Правильно спланована і реалізована самостійна робота, зокрема й на творчому рівні, позитивно позначається на становленні особистості студента, стимулюючи його активність, самостійність, пізнавальний інтерес. Так формуватимуться вміння працювати, вчасно виконувати завдання, вибудувати індивідуальну траєкторію самонавчання і самотворення.

В організації самостійної роботи важливою є мотивація (формування інтересу до матеріалу

і навчальної діяльності), стимули, які окреслюють відношення студента до навчання. Необхідним тут є інтерес, який спонукає до активності та самостійності, співпраці та взаємодопомоги, дотримання суб'єкт-суб'єктних взаємин між учасниками освітнього процесу. Мова йде про гуманізацію та демократизацію вищої освіти, що має здійснюватися на основі принципів: людиноцентризму, рівних можливостей, співробітництва, різноманітності, відкритості, самоорганізації. Передовсім це означає повагу до особистості студента, ставлення одне до одного за типом – «рівний-рівному», створення справедливих і рівних умов для навчання [4].

Власне гуманізація освітнього процесу завбачує реалізацію загальнолюдських моральних і духовних цінностей та водночас висуває вимогу до студента – вміти самостійно здобувати знання і втілювати їх на практиці. «Навчитися вчитися» задля самотворення власної особистості означає збільшення ролі самостійної роботи під час навчання та досягнення її творчого рівня. З іншого боку й демократизація вищої освіти змінює вектори навчання студентів, орієнтуючи їх на вдосконалення внутрішніх пізнавальних процесів, максимальну реалізацію власних можливостей. Лише через самопізнання, самостійне оновлення знань, умінь і навичок здійснюється розвиток майбутнього спеціаліста. І власні зусилля, самостійність та творча самостійність тут залишають найглибший слід у структурі особистості.

Висновки і пропозиції. Отож, у закладі вищої освіти майбутній фахівець повинен отримати навички вчитися самостійно. Для цього необхідно вміло та якісно організовувати освітній процес, спрямовуючи його на формування творчої самостійності студента – високого рівня творчої навчальної діяльності. Збагачене творчістю навчання є розвивальним, позаяк його «продуктом» є здатність до активності та ініціативи. Саме така діяльність є запорукою формування професійної компетентності спеціаліста.

Особлива увага, на нашу думку, має приділятися впорядкуванню самостійної роботи, залученість до якої дасть змогу усвідомити мету навчання та засоби її досягнення, посприє формуванню самостійності та творчості як рис характеру особистості.

Можливості розвитку творчої самостійності студента у закладі вищої освіти зростають за таких умов: забезпечення інтересу до навчання через цікаву подачу матеріалу викладачем та організацію навчальної (аудиторної та позааудиторної) роботи; застосування активних пошукових форм, методів та засобів навчання; використання навчальних завдань різного типу та рівня складності; залучення до самостійної роботи; дотримання принципів педагогіки співпраці; самостійне проектування власного шляху навчання тощо.

Список використаної літератури:

1. Атанасова В. Самостійність – вагома риса здобувача освіти. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конференції «Забезпечення якості вищої освіти»*, 08–10 квітня 2020 р., Одеса, 2020. С. 431–433.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ-Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посіб. Дрогобич: Коло, 2006. 608 с.
4. Жижко Т. Місце демократії в університетській освіті. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія*. 2014. Вип. 42. С. 207–217.
5. Королюк О. Самостійна робота студентів коледжів як засіб формування особистості майбутнього фахівця. *Нові технології навчання: матер. VI Міжнар. наук.-метод. конф. «Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах»*, 30–31 жовт. 2009 р. Київ–Вінниця, 2009. № 58. Ч. 1. С. 180–186.
6. Нагрибельна І. Самостійна робота в системі підготовки майбутніх учителів до навчання української мови в початкових класах: дис... д-ра пед. наук: 13.00.02. Херсон, 2016. 483 с.
7. Новіков Б. Творчість як спосіб здійснення гуманізму: монографія. Київ: НТУУ КПІ, 1998. 310 с.
8. Равчина Т. Роль педагога як посередника у навчанні й вихованні молоді. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. Львів, 1999. Вип. 14. С. 167–175.
9. Чайка О. Комплексна методика розвитку творчої самостійності майбутніх учителів зарубіжної літератури в процесі їх методичної підготовки. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. № 3 (326). С. 272–285.
10. Чайка О. Творча самостійність як одна з базових якостей особистості майбутнього вчителя світової літератури: до постановки проблеми. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 8. С. 380–387.

Fedorovych A. The relationship between independence and creativity in the educational activities of students of higher education institutions

The close relationship between independence and creativity in the student's educational activities is focused in the article; the importance of the sequence of involvement in independent activity and compliance with its stages (recognition, reproduction, application, creation) is clarified; the importance of creative independence (as a quality of the student's personality) in achieving a high level of education is emphasized; the conditions for its development are highlighted.

It is noted that the student's creative independence is a characteristic of both his personality and his educational activity, as it is determined by the possibilities of introducing novelty into learning, awareness of his own ability to analyze, think, transform knowledge and use it in practice in a new way, researching, forecasting, looking for solutions. This causes satisfaction with achievements and motivates further actions.

It is proved that creativity is where you can be active, proactive, act independently, produce new things. A student must consciously and independently learn, be able to solve something, solve atypical professional problems, in general have the right to choose. The idea of recognizing him as a leading subject who integrates and organizes his own individual educational trajectory is promising. At the same time, optimal cooperation relationships preserve the «management function» for the lecturer on the one hand, and on the other – enable the student to act independently, choosing vectors, paths and sequence of self-improvement.

It was found out that the possibilities of developing a student's creative independence in a higher education institution increase under the following conditions: ensuring interest in learning through an interesting presentation of the material by the lecturer and the organization of educational (auditory and extra-auditory) work; use of active search forms, methods and training tools; use of educational tasks of various types and levels of complexity; involvement in independent work; compliance with the principles of cooperation pedagogy; independent design of one's own learning path, etc.

Key words: *student of a higher education institution, study, independence, creativity, creative independence, levels of independent activity, independent work, pedagogy of cooperation.*